

PEDRO LUIS MATEO ALARCÓN, CARMEN MORENTE MUÑOZ, ROQUE HIDALGO ÁLVAREZ (2021). *Jesús Yoldi Bereau. Un universitario al servicio del bien común*. Granada: Editorial de la Universidad de Granada, 330 p. ISBN: 978-84-338-6821-3

Aquest llibre és una biografia científica i política de Jesús Yoldi Bereau (1894-1936), catedràtic de Química a la Universitat de Granada i personatge desconegut de qui amb prou feines se sabia que, a més, havia estat alcalde de Granada. El llibre començà a gestar-se el 2013, arran de la celebració del centenari de la implantació de l'ensenyament de Química a la Universitat de Granada. Amb motiu d'aquesta celebració es publicà *Un siglo de estudios de química en Granada (1913-2013)*, coordinat per Luis Fermín Capitán Vallvey, en què els autors van descobrir l'existència de Jesús Yoldi. Com molt bé diuen els mateixos autors: «Yoldi era el más olvidado de los olvidados».

L'obra s'estructura de manera cronològica, encara que alguns dels capítols se centren en els aspectes docents i d'altres, els més llargs, en el context polític de la Granada de començaments de segle i en l'activitat del seu ajuntament. Consta d'una presentació, una introducció i cinc capítols —de contingut i llargada molt desiguals— encapçalats per un pròleg breu, però precís i encertat, del professor Agustí Nieto-Galan. Al llarg de tot el text s'hi troben intercalades nombroses reproduccions de fotografies (personals, familiars, de col·legues acadèmics i polítics, de documents d'arxius, portades de llibres, laboratoris, etc.) que complementen d'una manera molt adient i entranyable el text. Entre aquestes fotografies cal destacar-ne: la de Marie Curie i la seva filla Eva, en la visita que feren a l'Alhambra el 1931; una altra amb Pieter Zeeman, premi Nobel de Física l'any 1902, al Jardí Botànic de la universitat el març 1928, i una tercera en què Yoldi apareix amb Federico García Lorca i Margarida Xirgu amb motiu de l'estrena a Granada de *Mariana Pineda*, el maig de 1929. L'obra es completa amb un apèndix que conté el programa de l'assignatura de Química Tècnica, de l'any 1929, una cronologia molt detallada dels anys 1931 i 1932, període en què fou alcalde, i uns annexos que reproduïxen

documents de la constitució de l'Ajuntament de Granada i els pressupostos municipals d'aquests anys. Una llista amb gairebé un centenar d'obres conformen la bibliografia final. Val a dir, però, que s'hi troba a faltar un índex onomàstic que facilitaria la cerca i localització de les moltes persones que apareixen al llarg de l'obra.

El llibre és fruit d'un treball de recerca ampli i intens, amb la consulta de fonts primàries —diaris i revistes de l'època— i de la documentació dipositada en diferents arxius, no sempre fàcilment accessibles. De fet, només amb una recerca seriosa i rigorosa es poden fer biografies creïbles. La confecció de l'obra va tenir, a més, la col·laboració impagable del fill del protagonista, Antonio Luis Yoldi Pérez, que aportà tota la informació escrita i gràfica que havia conservat amb l'esperança que algú fes justícia a l'oblit en què les institucions, en particular l'Ajuntament i la Universitat, havien mantingut el seu pare durant més de setanta anys. Traspassat el setembre de 2014, dissortadament no va poder veure el llibre editat ni tampoc el carrer (amb el nom d'«Alcalde Yoldi Bereau») que se li dedicà l'abril de 2017 a la zona universitària de la ciutat.

El breu capítol inicial s'ocupa del context familiar i social, en especial de l'educació de Jesús Yoldi. Nascut a Arizkun, un petit poble de la vall navarresa de Baztan, era el vuitè de nou germans d'una família benestant, tradicional, basca i catòlica. El pare era metge i tots els fills estudiaren. Un d'ells, Francisco (?-1947), fou catedràtic de Química Inorgànica de la Universitat de Sevilla. Jesús Yoldi féu el batxillerat a l'Institut de Saragossa, i posteriorment cursà la llicenciatura en Ciències (secció de química) a la universitat aragonesa entre els cursos 1911-1912 i 1914-1915, amb un expedient brillant i premi extraordinari. L'any 1917, amb vint-i-tres anys, es doctorà a la Universitat Central de Madrid, l'única universitat de l'Estat que atorgava aquest títol. En el segon capítol es ressenya l'arribada a Granada i l'activitat de docència, recerca i gestió que hi desenvolupà. Després d'un breu període com a ajudant a la Universitat de Saragossa, el 1918 es traslladà a Sevilla, i l'any 1922 obtingué, per oposició, la càtedra de Química General en aquesta universitat; un parell de cursos després, amb trenta anys, es traslladà a la Universitat de Granada. El 1928 es casà amb Beatriz Pérez Pérez, de Capileira —un petit poble de l'Alpujarra—, filla d'un advocat amic de Federico García Lorca, fet pel qual cal suposar que Yoldi devia tenir-hi algun tracte. Tingueren tres fills: Jesús, Antonio Luis i Victoriano. Yoldi habitualment impartia les assignatures de Química General, Química Analítica i Electroquímica. Quan el 1929 fou nomenat catedràtic de Química Tècnica —a conseqüència d'una reforma que suprimí les càtedres de Química General— explicà, també, aquesta matèria. El curs 1929-1930, pronuncià el discurs inaugural: «El elemento químico: su evolución y concepto actual». Als anys vint la Sociedad Española de Física y Química (SEFQ), sota la direcció d'Enrique Moles, experimentà un creixement molt notable i s'impulsà la creació de seccions locals i la realització de trobades científiques, el germen de les Reuniones Bienales que encara se celebren actualment. En aquest context, Jesús Yoldi fou un dels principals impulsors i primer secretari de la Secció Local de Granada l'abril de 1930, i presentà algunes comunicacions a la reunió

científica que la SEFQ organitzà a Sevilla el maig del mateix any. La seva participació en la gestió universitària fou més aviat limitada, molt probablement a causa de la seva activitat política com a regidor i alcalde de la ciutat. A partir del curs 1931-1932 fou membre de la Junta de Govern com a representant dels catedràtics de la Facultat de Ciències. Sempre crític i defensor de les idees liberals i republicanes, l'abril de 1936 votà a favor d'una reeixida moció de censura contra el rector, el qual havia tancat la universitat i decretat mesures molt repressives en resposta a les queixes i propostes estudiantils. Aquest rector, que havia estat escollit el 1933, fou «restituït» en el càrrec per les autoritats franquistes l'octubre de 1936. Cal subratllar que cinc dels set claustrals que votaren contra el rector, entre ells Yoldi i Salvador Vila que el substituï en el càrrec, foren afusellats el 1936, en començar la Guerra Civil. De fet, la repressió posterior al 18 de juliol a la Universitat de Granada fou una de les més despietades de totes les de les universitats espanyoles: cinc catedràtics, un rector, un exvicerector i un auxiliar foren afusellats, sense judici previ.

El tercer capítol denuncia la situació socioeconòmica de la Granada dels anys vint, quan Yoldi arribà a la ciutat, moment que coincideix amb la consolidació de la dictadura de Primo de Rivera. La descripció de la situació política —que els autors han explicat en altres articles— és força detallada, precisa i entenedora, i retrata una ciutat endarrerida, famèlica i amb fortes deficiències d'aigua potable. Fou aquesta situació la que empenyé Yoldi a una activitat política de protesta. El gener de 1925 signà un manifest amb altres personalitats reconegudes, com ara Manuel de Falla i García Lorca, reclamant a l'Ajuntament la creació d'una biblioteca popular. Aquesta reivindicació en defensa de la cultura el convencé de la necessitat de forçar un canvi de règim polític, s'involucrà en una acció política més directa i passà a ser un membre destacat del Partido Republicano Autónomo de Granada (PRAG), el qual de fet era més un grup d'intel·lectuals que un partit organitzat. El 1934 s'integrà a Izquierda Republicana, el partit de Manuel Azaña.

El quart capítol, el més llarg del llibre i que ocupa gairebé el 50 % de l'obra, fa un tractament molt detallat del poder local i de l'Ajuntament de Granada, que des de 1923 a 1930 estigué governat per l'oligarquia local que aplicà, sense miraments, una política contrària a les classes populars, de la qual és un bon indicador la baixada del sou dels jornalers. Descriu el procés que va fer possible la constitució de l'ajuntament democràtic —amb totes les oposicions que trobà— arran de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931; analitza —amb una minuciositat exagerada— la tasca duta a terme pel consistori fins al setembre de 1932. Les eleccions municipals d'abril de 1931 les guanyà la coalició republicano-socialista, en què participava el PRAG; cal destacar que en conjunt foren elegits regidors set catedràtics de la universitat, bon reflex de la credibilitat que atorgava la càtedra en una ciutat universitària i una societat quasi analfabeta. Yoldi accedí a l'alcaldia l'abril de 1932, una mica per casualitat, en substitució de l'alcalde dimitit que també era del PRAG. El seu programa se sintetitzava en el lema: diners, treball, sanitat i cultura. El nomenament fou ben rebut per la premsa local que destacà el caràcter científic de l'alcalde i del primer tinent

d'alcalde, que era matemàtic. Aconseguí aprovar el pressupost tot just arribat a l'alcaldia, un pressupost que introduïa reformes importants com un nou marc impositiu més just, i una profunda reforma administrativa dirigida a la modernització del consistori. En l'àmbit cultural impulsà l'alfabetització, en especial dels nens, amb la creació de noves escoles de primària, programes de colònies i menjadors. Cal destacar, també, el seu interès per a enfortir els lligams amb els pobles de cultura musulmana, amb visites d'intercanvi al Protectorat del Marroc i la inauguració de l'Escuela de Estudios Árabes. La seva actuació com a alcalde fou molt breu, cinc mesos; dimití el 30 de setembre per culpa dels problemes interns del PRAG, que en forçaren la dissolució, i dels violents incidents que tingueren lloc a la ciutat a conseqüència de l'intent de cop d'estat del general Sanjurjo, el 10 d'agost, que produí la mort de dos treballadors. Un fet no gens anecdòtic —malgrat l'aparença— de la gestió municipal de Yoldi fou la seva actuació que posà fi al frau de la llet aigualida que Granada patia des de feia molt de temps. Els estafadors afegien melassa, abundant en la indústria sucrera granadina, a la llet, fins que el regidor químic ho detectà mitjançant una anàlisi de proteïnes en el laboratori municipal.

El cinquè i darrer capítol del llibre, amb un subtítol cruel i descriptiu alhora, «No se presentó a su destino», relata les últimes setmanes de la vida de Yoldi. El 18 de juliol de 1936 estava de vacances a Capileira, el poble de la seva dona. Allà fou arrestat per membres de la Falange i de la Guardia Civil, i posteriorment empresonat. Va ser sotmès a un tracte denigrant, entre altres vexacions fou obligat a enterrar companys republicans havent-ne cavat ell mateix les fosses. Fou afusellat el 26 d'octubre, a les tàpies del cementiri de Granada, juntament amb quaranta-dos republicans més, entre ells, com ja s'ha dit, el rector Salvador Vila, sense cap mena de judici ni consell de guerra previ. Un cop assassinat s'obriren les causes judicials típiques de la repressió franquista, i el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas el condemnà a la suspensió de sou i feina a perpetuitat, els seus béns foren confiscats i els seus fills foren multats. L'última constància de l'activitat docent de Yoldi és la seva assistència a la Junta de Facultat celebrada el 12 de juny de 1936. Amb posterioritat, només se sap que el 28 de novembre el rector —el mateix que havia estat destituït el 1936 per la moció de censura votada per Yoldi— informà la Junta Técnica de la Universitat, amb la falsa asèpsia del llenguatge administratiu, que «[...] Don José Yoldi Bereau no se presentó a su destino a efecto D, 93 (original exp. 331 A) nº 339», que en llenguatge comú volia dir que la seva càtedra quedava vacant.

S'ha d'agrair la publicació de llibres com aquest, biografies ben fetes de personatges que sense haver estat en la primera línia de la ciència espanyola —sempre modesta— expliquen la realitat cultural de l'Espanya del primer terç del segle xx. Aquest període, conegut com a Edad de Plata de la Ciencia Española, s'acostuma a presentar com la gran obra de la JAE i de l'èxit de la seva política de «pensionados», que intentà, i d'alguna manera aconseguí, promoure el conreu del saber, en totes les seves branques, al nivell dels països occidentals més desenvolupats. Aquesta política arribà al punt més àlgid durant el període de la Segona

República, però com és ben sabut el cop d'estat del 18 de juliol de 1936, la Guerra Civil i la posterior dictadura franquista l'aniquilaren de soca-rel quan tot just començava a consolidar-se. Si bé Yoldi és coetani d'aquesta «Edad», no formà part dels talents seleccionats i protegits per la JAE. No deixava de ser un home de la perifèria, un professor de províncies, i qui sap si per això restà invisible a la mirada sempre «centralista» de la JAE. Pel que fa al seu rol polític, es planteja de nou la recurrent qüestió de la presència dels intel·lectuals, professors o professionals en la vida política. Estem, un cop més, davant d'un cas en què el seu prestigi i la seva condició d'home de ciència no foren suficients per a superar les dificultats i entrebancs que li generaren els polítics més tradicionals. El seu republicanisme i les polítiques dirigides a favor dels més necessitats en contra dels poders fàctics tradicionals no foren suficients per a defensar la legalitat democràtica republicana, eren polítiques massa avançades per a la Granada d'aquell moment.

Com molt bé conclou Nieto-Galan en el seu pròleg, el cas de Yoldi mostra com la biografia dels científics, a voltes tràgica, permet reforçar els vincles entre història i memòria i ajuda a enfortir el debat democràtic, sempre tan necessari, sobre aquesta època tan fosca de la història d'Espanya i a comprendre millor el confús i inquietant present que ens ha tocat viure.

Felicitem-nos, doncs, per la divulgació de la vida d'un professor «que no se presentó a su destino», i esperem que apareguin altres estudis que ajudin a la recuperació de la memòria de tants altres docents i investigadors que foren humiliats, sinó aniquilats, pel franquisme i posteriorment oblidats per la comunitat universitària i la societat civil. La recuperació de la memòria històrica a Espanya exigeix encara avui estudiar, divulgar i reivindicar la vida i l'obra de personatges com Jesús Yoldi Bereau.

Joaquim Sales
Catedràtic jubilat de Química Inorgànica
Universitat de Barcelona